

YouTube-каналы:

1. TED Talks (How Technology is Changing Art).
2. Film Riot (обучение съёмкам и монтажу).
3. National Theatre (обучающие видео и бэкстейдж постановок).

12. ISSUES OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN PERFORMANCES

Rakhimjon Raimkulovich Dusanov

Associate Professor of the Department of Stage Movement and Physical Culture,
researcher at the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan

Annotation: This article discusses two aspects of the use of digital technologies in one-man shows, the interest of viewers in performances based on special effects, as well as the production and staging of such performances.

Key words: theatre, digital technologies, holographic effect, spectacle.

O‘zbekistonda teatr san’atining paydo bo‘lishi, uning rivojlanish jarayonlari qadimdan soha olimlari tomonidan o‘rganib kelinmoqda. Shu kunga qadar o‘zbek teatr san’atiga oid ma’lumotlarni adabiy-badiiy jihatlarini adabiyotshunoslar; teatrning muhim komponentlarini san’atshunoslar; estetik omillarini falsafa fanlari kesimida o‘rganilib kelingan. Arastudan boshlab bugunga qadar olimlar teatr san’atini ma’lum davrlar oralig‘ida, muhim aspektlar asosida, davr va uning ijrochilariga oid bo‘lgan yoki teatr tarixini boshqa muhim jarayonlarini o‘z ichiga olgan ilmiy tadqiqotlar olib borishgan.

O‘zbek zaminida vatan ravnaqini, madaniyat va san’at sohasining rivoji hamda ilmini dunyoga targ‘ib qilish yo‘lida tinimsiz faoliyat olib borgan ajdodlarimiz mehnati tahsinga sazovor. Buyuk bobokalonlarimiz qoldirgan madaniy me’rosni chuqur o‘rganish. Uni xalqqa yaqin qilish, ma’naviyatimizni tiklashga intilgan yoshlarda milliy g‘urur, milliy iftihar tuyg‘ularini o‘yg‘otadi. Ajdodlarimizning buyuk me’rosini anglashga xizmat qiladigan barcha ezgu ammallar shaxsda vatanparvarlik tuyg‘ularini mukammal shakllanishiga xizmat qiladi. Sohaning nazariy asoslari ustida tadqiqot olib borgan vatanparvar olimlarimizning jasorati hurmat-e’tiborga, axloqiy tarbiyaviy

ahamiyatga va albatta minnatdorchilikka loyiqdir. Xalqimizda inson tarbiyasi ona qornidan boshlanadi degan xikmat bor. Bu haqiqat albatta. U shaxs bo'lib kamolotga yetishgunicha albatta ustozlar tarbiyasini oladi. Bugunki kunda tarixni o'rganishga, buyuk allomalar hayotini, ular bosib o'tgan yo'lni va ularni boy ma'naviy merosini sinchikroq o'rganishga e'tibor berilmoqda. Boy tariximizga qayta nazar tashlash uchun jamiyatda o'ziga xos zarurat paydo bo'lganday nazarimizda.

Har bir shaxs jamiyatda o'zligini anglashga, ruhiy quvvat olishga, kelajak sari dadil qadam tashlashga intiladi. Bunday yuksak ma'naviy, ruhiy ozuqani biz asosan tarixiy adabiyotlardan, tirixiy kino filmlardan va tarixiy spektakllardan olishimiz mumkin. Bunday spektakllar asosan mayishiy muammalardan holi bo'lgan holda, buyuk g'oyalar asosiga quriladi. Qolaversa, tarxiy spektakllar tak zamirida, o'z-o'zidan har bir shaxsni uning ruhiyatini buyuk ishlar uchun safarbarlikka chorlash maqsadi yotadi. Shu bilan birga insonni ruhlaturuvchi, uni kelajak sari dalil va ishonchli qadam tashlashiga turki bo'luvchi, katta maqsadlar sari olg'a boshlovchi quvvat vazifasini ham bajaradi. Tarixiy spektakllar insonni buyuk g'oyalar bilan yashashga boshlashlaydi. Biz har qanday spektaklni ham eng avvalo tomoshabinni nazarda tutgan holda sahnalashtiramiz. Uni namoyish etishdagi ulublarni, dialoglarni, sahnaviy joylashuvlarni va boshqa jihatlarini ishlab chiqamiz. Asosiy maqsad tomoshabinni ma'anaviy ozuqlantirish, manaviy kamolotga erishishida ko'maklashish hisoblanadi. Bu haqda juda ko'plab tadqiqotchilar, olimlar o'zlarining tadqiqotlarida, ilmiy maqolalarida fikrlarini aytib o'tishgan. Tarixiy spektakllar tinglovchini, tomoshabinni tarbiyalash bilan birga uning ma'naviy kamolotida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ustozim Arsen Ismoilov – tomoshabin TOMOSHO ko'rish uchun keladi deb ta'kidlardi. Bugun bu masala ayniqsa yaqqol namoyon bo'lmoqda. Sababi, teatrta tashrif buyurayotgan tomoshabinlarni qayta-qayta tashrif buyurishga chorlovchi tomoshalar zarurligi dolzarb masalalardan biri deyishimiz mumkin. Spektakl tomoshasiga qayta chorlovchi bir nechta omillarni sanash mumkin. Masalan, aktyorlar ijrosi, spektakl g'oyasi, rejissyorning mahorativa hokozi. Shuni ham ta'kidlash kerak-ki, bugungi tomoshabin texnika imkoniyatlaridan iborat tomoshalarni har kuni tomosha qilmoqda. Bugungi davr insonlarining quloqlari biroz shiddatli musiqalar

ko'zlari esa kompyuter grafikasining effektlariga o'rganib bormoqda. Manashu jihatlarni inobatga olib, spektakllarda raqamli texnologiya, kompyuter grafikasidan foydalanishni ham yuqorida sanab o'tilgan muhim omillar qatoriga qo'shish mumkin. Albatta bunday spektakllar zamonaviy uslubni, yangicha yondashuvni talab etadi. Har bir teatr repertuarida raqamli texnologiyalar imkoniyatidan foydalanilgan spektakllar bo'lishi teatr degan ma'naviyat uchog'iga hali oyoq izlari tushmagan tomoshabinlarning kelishiga ham sabab bulishi mumkin. Afsuski teatrning mavjudligini shunchaki biluvchilar ham bor. Ayniqsa kelajagimiz bo'lgan yoshlar orasi bundaylar soni ko'pchilikni tashkil etadi.

Bu masala bugunning dolzarb masalasi ekanligiga yana bir dalil keltiramiz. Bugun yoshlar orasida ayniqsa ommalashgan telegram, instagram, youtube singari ijtimoiy tarmoqlar orfali berib borilayotgan videolar materiallarning saviyasi o'ta sayoz ekanligi barchana ma'lum. Bunday videolarni yoshlar asosan jushqin musiqasi va maxsus effektlari mavjudligi uchun ham ko'rishmoqda. So'ngra shu effektlar orqali voqealarni eslaydi. Bunday yoshlarni teatr dargohiga chorlash uchun shu zamonning, texnikaning, kompyuterining bu imkoniyatidan foylanish lozim. Sababi boshqacha tomosha ular uchun zerikarli hisoblanadi.

Biz texnikaning imkoniyatini milliy madaniyatimiz targ'ibotiga, inson tafakko'rini oshiruvchi, yod g'oyalarga qarshi immunitetni kuchaytiruvchi, ajdodlarni ularning tarbiyasi, bilimi, ota-ona, ustozga bo'lgan muomalasi bilan bog'liq va ular orqali o'zligini tanituvchi badiiy- g'oyaviy yaxlit shaklga ega bo'lgan spektakl-tomoshalarga singdirishimiz ham teatr san'ati oldidagi bugunning muhim masalalaridan hisoblanadi. Fikrimizning amaliy isbotiga ham bir nechta misollar keltirish mumkin. Birinchisi, bugun tuman shahar markazlaridagi istirohat bog'lari va sayilgohlari nisbatan gavjum. Bunga sabab ham bu maskanlarda maxsus chiroqlar bilan bezatilgan vizuallikka asoslangan rangli shakllar, tomoshalar yoki reklama banerlari bilan boyitilganligi hamdir. Ayniqsa, bu maskanlarda hozirgi kunda chiroqlar bilan, golografik effektlar bilan tomosha ko'rsatish ommalashdi. Bundan maqsad ham asosan bu maskanga keluvchilar sonini ko'paytirish.

Har bir viloyatning yosh tomoshabinlar uchun alohida teatri mavjud. Bu teatrlar ham jazzi tomoshabinlar uchun raqamli texnologiya yordamida mulspektakllar sahnalashtirish masalasini o'rganish lozim.

Yuqorida tasvirlangan spektakllar bir aktyor ijrosida bo'lishi bu spektaklni viloyat bo'ylab barcha oromgohlarda, maktablarda yoki boshqa viloyat teatrlarida ham ijro etish uchun qulaylik bo'ladi. Bir aktyor ijrosida sahnalashtirigan spektaklga jamoaviyga nisbatan kamroq mablag' talab qiladi ammo, jamoaviyga nisbatan ko'proq daromat olib kelishi aniq. Sababi, bir joyda boshqa joyga ko'chish uchun qilinadigan harajatlar ancha tejaladi. Biz masalaga hozircha tomoshabin zalidan kirdik. Endi esa, sahna ortidan kiramiz. YA'ni bunday tomoshani sahnalashtirish va ijro etish kabi jihatlariga ham to'xtalsak. Negaki, maxsus effektlar bilan spektakl sahnalashtirish yoki uni ijro etishning ham samarali jihatlari bor.

Odatda klassik asarlarni sahnalashtirishda tajribali rejissyor va aktyorlarga suyanamiz. Chunki sahnadagi har bitta aktyorning harakatini, uning ijro jarayonidagi kamchilik yoki nuqsonlarni rejissyor to'g'rilab boradi.

Agar bu spektakl bir aktyor ijrosida bo'lsachi, unda bu janr o'ziga xos jihatlariga moslashuvlikni talab qiladi. Bir aktyor teatri spektakllarini sahnalashtirishda avvalo rejissyordan balki, aktyordan ham yuksak ma'naviyatli, o'zida allomalarga xos xususiyatlar mujassamlashgan, dunyo qarashi keng, ma'nau yetuk, o'z kasbining mohir ustasi bo'lgan shaxs bo'lishni talab etiladi.

Biz bilamizki, o'zbek teatri sahnalarida juda ko'plab bir aktyor teatri talablari asosidagi spektakllar namoyish etilgan. Oddatda bu spektakllarning aksariyatida zamonaviy mavzuni, bir inson ro'hiyati ichki dunyosining tahlili olg'a surilgan buladi. Yana boshqalarida jamiyat hayoti bilan bog'liq bo'lgan ayrim muammolarning taftish qilinishi tadqiqotiga uxshash holatidagi spektakllarni ko'ramiz. Ammo, tarixiy mavzudagi bir aktyor spektakllarini kamroq uchratamiz. Sababi, tarixiy spektakllar albatta yuksak badiiy darajadagi g'oyaviylikni, o'ziga xos manumentallikni talab qiladi. Ayniqsa, nafaq bitta mamlakat butun bir insoniyat tarixida o'ziga xos o'rni bo'lgan shaxslar. Butun dunyoga mashhur bo'lgan. Dunyo rivojlanishi jarayonida manumental hodisalar bilan bog'liq bo'lgan siymolar haqida bo'lsa, spektakl rejissyori

va aktyori oldidagi vazifa yanayam mas'uliyatliroq hisoblanadi. Bir aktyor teatri janri spektakllari rejissyor va aktyordan kasbiy mahoratdan tashqari, yuksak darajadagi ma'naviy komillik talab etadi. Bunda rejissyor o'zining qarashlari bilan, aktyor ijro uslubi bilan, o'zining ma'naviy tafakkurini namoish etishi lozim bo'ladi. Bir gap bilan aytganda bu janrda rejissyor va aktyor shaxsining komillik darajasi yaqqol namoyon bo'ladi.

Toshkentdagi bir aktyor teatri janridagi "Gologramma" teatrining "Buyuk Temur" spektakl misolida ko'rib chiqishimiz mumkin. Bir aktyor teatri spektakllarini sahnalashtirish va ijro etishning o'ziga xos murakkabliklari mavjud.

- Eng avvalo butun spektaklni bitta shaxs atrofiga qo'rish masalasi;
- Sahnaviy joylashuv (mezasahnalar) bu jihat ayniqsa gologramma teatrida santimetrgacha ahamiyatli;
- Musiqaga mos hatti –harakat qilish, musiqiy replikaga to'g'ri tushish (gologramma tetarida har bir hatti–harakat musiqaga quriladi);
- Har xil golografik vizual effektlardan foydalanish;
- Jang sahnalari;
- Qaxramonning har xil shaxslar (ustoz, otasi, oddiy xalq, olimlar, elchilar va h.z) bilan uchrashuvi va u paytdagi hatti–harakatlar va boshqalar;

Biz bilamiz-ki sahnada aktyorlar bir-birlaridan (partnyoridan) quvvat oladi. Uning holatidan, so'zlaridagi ohang va o'rg'ularidan kelib chiqib javob qaytaradi va sahnaviy sherigi orqali o'zi ham qaxramoni obrazini saqlab qoladi. Qisqacha aytganda ansambllilik ta'sirida bir – birini yetaklaydi. Bu jarayon ham bir aktyor teatrida boshqacha ruy beradi. Sahnada bitta o'zi. Tomoshabin tarafdan qaraganda Gologramma aktyorlar mavjud lekin sahnadan qaraganda kurinmaydi. Manashu joyda aktyorga tasavvur kerak bo'ladi. Bu tasavvur aynan Temur davrida yashagan odamlar nigohini, ularning turmush tarzini, shu davr muhitini, arboblarni aktyor ko'z oldida gavdalantirishi lozim bo'ladi. Gologramma teatrida spektakl ijro etayotgan aktyor sahnaviy joylashuvni mutloq to'g'ri bajarishi lozim bo'ladi. Sababi agar ozgina bo'lsada xatolikka yul qo'yilsa, yo galagramma aktyorni ustiga chiqib ketadi yoki uzoqda qolib ketadi. Vizual effektlarga bo'lgan munosabati, ularni o'z o'rnida musiqiy

replikaga mos baholashi lozim. Emotsional sahnalarda ham ayniqsa, jang sahnalarida musiqiy jurlik bilan, qurolini baland pastlik darajasini saqlagan holda (baland kutarilsa havoni, past bo'lsa gologramma aktyorni oyog'ini kesadi. Bu jarayonda aktyor golografik aktyor tanasidagi efekt o'rnatilgan qismini kesishi lozim) gologramma aktyori bilan bo'lgan oraliq masofaga xushyor bo'lishi talab etiladi. Har xil darajadagi shaxslar bilan bo'lgan uchrashuvlarida o'zini tutishi kabi jihatlarni to'g'ri bajarishi lozim. Manashu talablarni barchasini bitta aktyor bir vaqtda nazorat qilishi kerak va shu bilan birga bularning barchasini U Temur xarakterida ijro etishi lozim. Albatta qaxramon xarakterini yaratish uchun uni shu davrga mos kiyimlar, qurol – yaroqlardan foydalanamiz. Ammo har qanday aktyorga kiyim kiydirib qo'liga kerakli buyumlarni berib sahna olib chiqib bu Temur yoki boshqa bir obraz deyish bilan tomoshabinni ishotirish qiyin deb o'ylaymiz. Biz tomoshabinni ishontiramiz qachon-ki, sahnaga Temur darajasida fikrlaydigan, tafakkuri, dunyo qarashi maqsadlari yuksak bo'lgan aktyorni olib chiqsak. Demak biz sahnaga fikrlaydigan aktyor shaxsini shakllantirishimiz, tarbiyalashimiz lozim bo'ladi. Shu o'rinda yana bir savol to'g'iladi bu kuchni, bu qudratni, bunday tafakkurni aktyor qayerdan oladi? Bunda albatta aktyorning hayotiy va sahnaviy tajribasi alohida ahamiyat ega. Bundan tashqari qaysi adabiyot yoki qanday asar asosida bu spektakl sahnalashtirilayapti va bu asarni aktyor o'ziga qanchalik singdira olgani ham muhim. So'ngra aktyor usha davrga xos bo'lgan adabiyotlar bilan qanchalik tanish ekaligi ham seziladi. Aktyor sahnada o'zi ijro etadigan qaxamon obrazini gavdalantirar ekan, qaxramoning yuqorida keltirilgan barcha jihatlarni yaxshi o'zlashtirishi va o'zida tula qonli mujassamlashtira olishi lozim. Bunday murakkab vafani bajarish uchun aktyor ma'naviy yetuk kamolotga erishgan shaxs bo'lishi lozim degan fikirdamiz. Bugungi texnologiyalar asrini, tomoshabin salohiyatini inobatga olgan holda aktyor ma'nan yetuk va yusak darajadagi fikrlovchi shaxs ham bo'lishi lozim degan fikrga kelamiz. Oddiy tomoshabin deyishga o'ylantirib qo'yadigan davr aktyordan anshunday shaxs bo'lishni talab etayapti. Qolaversa aktyor ro'hiyatida qaxaramonini his eta olsa, uning har bir harakati qaxramoni obraziga mos kelaveradi. Shundagina aktyor tomoshabin nigohida usha qaramon bo'lib ko'rinadi. Aktyor shaxs sifatida shu darajaga erishar ekan, sahnada

qaxramonlar qiyofasini yaratishda xizmat qildigan ayrim yetakchi omillar (kiyimlar, musiqa, chiroq) keyingi o‘ringa utadi. Fikrimizcha sahnada aktyor chiroyli bo‘lish bilan birga chiroyli fikrlay olishi ham kerak. Sahnada chiroyli fikrlagan aktyor esa doim chiroyli ko‘rinadi. Amaliyot bizga shuni ko‘rsatadiki, bu elementlarni his qilgan aktyor bilan spektakl jonli, ta’sirli va tomoshaviy bo‘ladi.

“Tashvishsiz hayot kishini loqayd qilib qo‘yadi. Zero, qudrat egasi bo‘lishni hohlagan kishi o‘zini oromdan olib qochishi, har qanday lazzatlardan, hattoki ta’qiqlanmagan lazzat onlaridan ham ba’zan voz kechishi kerak bo‘ladi. Unga inson o‘z tanasini qiynab, uni kamsitish orqali erishadi. [“Buyuk Temur” bir aktyor teatri janridagi Golograma teatri spektakli, Temur monologidan].

Aziz farzandim! Sengacha ham bu dunyoga ko‘plar kelib ko‘plar ketdi. Basharti sen ham kuzda bandidan uzilgan yaproqdek yengil unutilib ketishni istamasang odamlarning qalbida unutilmas nom qoldirishing kerak. Bisotingda qolgan bu sanoqli damlar tez o‘tib ketadi, hozir esa g‘aflatni unut, nomingni mangulikka muhrla, toki inson tirik ekan bisoti va bilimini boyitish harakatida bo‘lmog‘i lozim. [“Buyuk Temur” bir aktyor teatri janridagi Golograma teatri spektakli, Temur monologidan]. Spektakldagi Temur monologlarini ijro etar ekanman har bir jumladan ruhiyatimda o‘zgacha bir kuchni his etaman. Anashunday jummalarni yurtimdagi har bir o‘smirlar o‘ziga shior qilib olishlarini chin dildan istardim.

Golografik effektlar bilan boyitilgan bu spektaklni men kunda bir nechta seans ijro etganman hatto navbatdan tashqari dam olish kunlarimda ijro etganman. Albatta tomoshabin talabi bilan va men grafikaga asoslangan spektakllarga tomoshabin oqimi qanday bo‘lishi guvohi bo‘lganman. Shuning uchun ishonch bilan aytamanki bu shakldagi tomosha-spektakllarga tormoshabin o‘zi keladi.

Xulosa qilib aytganda teatr san’atiga raqamli texnologiya, gologramma shaklidagi kompyuter texnologiyasini qo‘llash yuqorida sanab o‘tilganidek, tomoshabin salohiyatini oshirish, teatrni va uning aktyorlarini moliyaviy ahvolini yaxshilash, teatrni zamon bilan bog‘lanish singari bir nechta vazifaga xizmat qiladi. Zero bular bugun davlatimiz rahbari tomonidan belgilab berilgan ustivor usivor masalalardir.

Foydalanigan manbalar:

1. Brion M. “Men kim, sohibqiron-jahongir Temur”. -Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2014 y.
2. Mo‘minov I. “Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli”. - Toshkent.: Fan, 1993 y.
3. Temur tuzuklari. “O‘zbekiston”, 2015 y.
4. Do‘sanov R. Teatr jurnali. 2019/6. B.28-29.
5. Ismoilov D.A. Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education Jurnal 2024-yil, iyun. B.488-491.
6. Мамирова, Д. Т. (2019). Взаимосвязь физической культуры и воспитания профессионального мастерства в подготовке будущих специалистов актерского профиля. Физическая культура: воспитание, образование, тренировка, (2), 18-19.

13. AKTYORLIK SAN’ATIDA GRIM: INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA KASBIY MAHORATNI RIVOJLANTIRISH

Fayoza Axmadovna Mannonova

O‘zbekiston davlat san’at vamaadaniyat nstituti

“Dramatik teatr va kino aktyorligi san’ati” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aktyorlik san’ati va grimning o‘ziga xos jihatlari, shuningdek, zamonaviy raqamli va innovatsion texnologiyalar yordamida aktyorlarning kasbiy mahoratini oshirish yo‘llari tahlil qilinadi. Grim yaratish jarayonining aktyorning tashqi ko‘rinishini va obrazini shakllantirishdagi ahamiyati hamda zamonaviy texnologiyalar, masalan, kompyuter grafikasi, 3D modellash, virtual va kengaytirilgan reallik (VR va AR) kabi texnologiyalarning bu jarayonga integratsiyalashuvi o‘rganiladi. Maqola, shuningdek, grimni o‘rganish orqali talabalar uchun ijodiy yondashuvlarni rivojlantirish va kasbiy bilimlarini oshirishga qaratilgan samarali ta’lim metodlari haqida mulohazalar olib boradi. Innovatsion texnologiyalarni o‘quv jarayoniga qo‘llash orqali aktyorlik san’ati va grimni yaratishning yangi, ilg‘or yondashuvlarini joriy etish mumkinligi ko‘rsatiladi. Bu, o‘z navbatida, talabalarning ijodiy va kasbiy rivojlanishiga yordam beradi.